

В.В. Москаленко

ОСОБЛИВОСТІ КОГНІТИВНОГО КОМПОНЕНТУ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ В ПРОЦЕСІ РОЗВ'ЯЗАННЯ СУБ'ЄКТОМ НАДСИТУАТИВНОЇ ПРОБЛЕМНОСТІ

Москаленко В.В. Особливості когнітивного компонента творчого мислення в процесі розв'язання суб'єктом надситуативної проблемності. У статті доводиться, що когнітивна система творчого мислення виконує функцію репрезентації зовнішніх умов у свідомості суб'єкта, в результаті чого об'єктивна ситуація трансформується у суб'єктивну проблемність як одиницю творчого мислення, що здійснює його запуск. В залежності від вміння суб'єкта розпізнавати характер ситуації виділяються два рівні виявлення проблемності: ситуативний і надситуативний.

Ситуативний рівень характеризується встановленням проблемності, для розв'язання якої суб'єкт використовує лише минулий досвід і стереотипи. Рівень надситуативної проблемності характеризується ситуацією, в якій суб'єкту не вистачає знань для вирішення проблеми. Це спонукає його вийти за межі існуючої ситуації і наявних у нього знань та досвіду, в результаті чого суб'єкт, включаючись у більш широку ситуацію і пізнаючи її глибше, має можливість здійснити перетворення проблемної ситуації. Конструктивний вихід за межі ситуації є ознакою творчого мислення.

Ключові слова: творче мислення, когнітивний компонент, суб'єктивна проблемність, ситуативна проблемність, надситуативна проблемність, вихід за межі самого себе.

Москаленко В.В. Особенности когнитивного компонента творческого мышления в процессе разрешения субъектом надситуативной проблемности. В статье показано, что когнитивная функция творческого мышления заключается в репрезентации в сознании субъекта внешних условий в результате чего объективная ситуация трансформируется в субъективную проблемность как единицу творческого мышления, которая осуществляет его запуск. В зависимости от умения субъекта распознавать характер ситуации выделяется два уровня выявления проблемности: ситуативный и надситуативный. Ситуативный уровень характеризуется установлением проблемности, для разрешения которой субъект использует лишь прошлый опыт и стереотипы. Уровень надситуативной проблемности характеризуется обстоятельствами, в которых субъект не располагает знаниями для решения проблемы. Это стимулирует его выйти за пределы существующей ситуации и наявных у него знаний и опыта, в результате чего субъект, включаясь в более широкую ситуацию и познавая её глубже, имеет возможность осуществить преобразование проблемной ситуации. Конструктивный выход за пределы ситуации является признаком творческого мышления.

Ключевые слова: творческое мышление, когнитивный компонент, субъективная проблемность, ситуативная проблемность, надситуативная проблемность, выход за пределы самого себя.

Постановка проблеми. В умовах розвитку інформаційного суспільства, особливості якого вимагають застосування нових творчих потенцій людини, безпрецедентно зростає потреба дослідження закономірностей виявлення і застосування творчих можливостей мислення людини.

В творчому мисленні виявляється сутність людини, її відмінності від інших живих істот. Розвиток творчого мислення є фактором розвитку як суспільства, так і окремої особистості. Про залежність показників якості життя людей від виявлення рівня їх творчої активності красномовно сказала М.О. Холодна, посилаючись на японських футурологів. Вона акцентує на тому, що країни, виробництво яких базується на втіленні інноваційних ідей, у змозі забезпечити найкращу якість життя своїм громадянам. І, навпаки, країни, які тільки здатні забезпечити світове співтовариство дешевою робочою силою, не спроможні забезпечити якісним життям своїх співвітчизників. Отже, місце країни у світовій системі, а також якість життя її громадян залежить від самих громадян, характеру їх мислення. Саме тому розвиток мислення є передумовою успішності діяльності як окремих індивідів, так і соціальних спільнот [7, С. 14]. В зв'язку з цим стає актуальним питання дослідження сутності та механізмів творчого мислення суб'єктів сучасного суспільства, спрямованого на рішення задач в ситуації, що постійно змінюється

Аналіз останніх публікацій. Проблема творчого мислення людини розробляється як проблема продуктивного мислення на відміну від репродуктивного вітчизняними та зарубіжними науковцями різних напрямків гуманітарного знання: філософії, психології, соціології, логіки та ін. Велика увага приділяється розкриттю сутності творчого мислення, виявленню механізмів творчої діяльності, аналізу особливостей різних видів творчого мислення (Б.Г. Ананьев, Д.Б. Богоявленська, Т.А. Ваулова, Гілфорд, В.М. Дружинін, І.А. Зимняя, А.М. Матюшкин, В.О. Моляко, Я.А. Пономарьов, Є.І. Степанова, Т.М. Третьяк, М.В. Шепельова та ін.). Дослідження творчого мислення має тривалу історію з великою чисельністю наукових робіт. Інтерес дослідників до цієї проблеми визначається тим, що в творчому мисленні виявляється сутність людини, її відмінності від інших живих істот. Творче мислення є фундаментальною властивістю людини. Дослідження цієї фундаментальності здійснюється з різних сторін та з різних методологічних позицій. Тому не дивно, що не зважаючи на те, що дослідження творчого мислення в науці не є новим об'єктом аналізу, у його вивченні більшість питань залишається відкритими. Одним із таких питань є особливий прояв когнітивного компоненту творчого мислення людини в різних ситуаціях інформаційного простору.

Формулювання мети і завдань статті. Мета: проаналізувати особливості когнітивного компоненту творчого мислення в умовах розв'язання надситуативної проблемності.

Виклад методики і результатів дослідження. *Особливості та функції когнітивного компоненту в цілісній системі творчого мислення.* Творче мислення є ніщо інше як процес рішення задачі, засобів вирішення якої у суб'єкта немає і вона їх змушена шукати. Кожна ситуація, в якій діє суб'єкт, має певну ступінь проблемності. Об'єктивна ситуація, трансформуючись у свідомості суб'єкта в проблемність, стає суб'єктивною проблемною ситуацією, яка у діяльності суб'єкта виконує роль стимулу розвитку його творчого мислення. Сама по собі ситуація безвідносно до того, хто в ній повинен бути включеним, проблемної ситуації не створює. Ситуація стає проблемною, коли її характеристики набувають значимості для суб'єкта, осмислюються і оцінюються ним з точки зору його діяльності і особистих позицій. Отже, проблемна ситуація включає суб'єктивний компонент, бо вона існує для людини у формі репрезентацій зовнішніх умов у її свідомості.

Проблемність (труднощі) вирішення задачі – це початкова неповна заданість кінцевого результату або кінцевої стадії процесу мислення. В науковій літературі (А.В. Брушлинський, Т.В. Кудрявцев, А.М. Матюшкин, С.Л. Рубинштейн та ін.), проблемність розглядається як одиниця творчого мислення, яка здійснює запуск цього процесу. Пошук та розв'язання суб'єктом проблемності (задачі) реалізується в ході аналізу конкретних умов розв'язання протиріччя. Суттєве навантаження в цьому аналізі бере на себе когнітивна система творчого мислення, яка виконує функцію розуміння проблеми.

Когнітивна система творчого мислення актуалізується в ході обробки інформації у формах, що забезпечують репрезентацію проблемної ситуації. Такі форми репрезентації інформації як сприймання, уявлення, пам'ять, образ, знання тощо, забезпечуючи зберігання, впорядкованість і трансформацію наявної інформації та тієї, що поступає, сприяють тим самим відтворенню у психіці суб'єкта стійких, закономірних аспектів його оточення. Когнітивна система творчого мислення є складним структурним утворенням ментальних феноменів, які відносяться до наборів операцій, що дозволяють отримувати, аналізувати, змінювати і переробляти інформацію. В процесі переробки когнітивної інформації, що об'єднує ментальні структурні феномени, відбувається їх взаємозв'язок, на основі чого утворюється відповідна конфігурацію ментальних структур, яка визначає особливості цілісної когнітивної системи творчого мислення суб'єкта.

Зміст феноменів когнітивного компоненту (зміст знань, уявлень, думок, досвіду тощо) визначається різними видами проблемності. Розрізняють зовнішню проблемність (аналіз складної ситуації з метою знаходження засобів розв'язання проблеми) і внутрішню (пошуки внутрішніх індивідуальних засобів розв'язання проблеми). Характер проблеми, яка визначається когнітивною системою мислення, впливає на вибір способів її розв'язання. Основне призначення когнітивної системи творчого мислення – оперативна трансформація поточної інформації про актуальний вплив на різних рівнях пізнавального відображення з метою забезпечення функції *бачення проблеми*. Вміння побачити в ситуації проблему, правильно оформити її у вигляді задачі є показником розвитку когнітивної системи творчого мислення суб'єкта.

Види ситуативної проблемності і творче мислення суб'єкта. В науковій літературі виділяють два види проблемності, яка виявляється у ситуації: ситуативний і надситуативний. Перший вид – ситуативний – характеризується встановленням проблемності в конкретній ситуації і зумовлено пріоритетним впливом життєвих обставин та необхідністю адаптації до них. Реалізація рішень на цьому рівні створює необхідні передумови для реконструкції діяльності, яка виконується. На цьому рівні приймаються рішення, що орієнтуються на короткотермінову тактику і вигоду, а не на перспективу, ціль. Суб'єкт, стикаючись з проблемною ситуацією, прагне знайти подібну у минулому досвіді. Ілюзорна схожість може призвести до реалізації рішень, які неадекватні даній ситуації. На цьому рівні індивід у разі, якщо він не здатен долати стереотипи, може не побачити зв'язку між своїми діями і наслідками. Утруднюється також і особистісний розвиток.

Другий рівень розпізнання проблемної ситуації – рівень надситуативної проблемності, який характеризується усвідомленням суб'єктом необхідних змін не тільки проблемної ситуації, але й удосконаленням деяких властивостей особистості. Кожна людина попадає в ситуацію, коли знань не вистачає, щоб вирішити свої проблеми,

оскільки потрібні ті знання, що знаходяться поза його досвідом. Це змушує її у пошуках розв'язання проблемності вийти за межі існуючої ситуації і наявних у суб'єкта знань та досвіду.

Ідея трансцендування, «виходу за межі» вхідного рівня перетворення конкретної ситуації в науці не є новою. Вона розкривається в роботах філософів (І. Кант, Г. Гегель, В. Шинкарук, В. Іванов), психологів (Д.Б. Богоявленська, А.М. Матюшкін, Я.А. Пономарьов, О.К. Тихонов, В.А. Петровський, В.Т. Кудрявцев, М.М. Кашапов, О.А. Шляпнікова, Н.В. Дударева, Є.В. Шубіна та ін.). «Виходом за межі» є встановлення нових зв'язків і формулювання нових узагальнень, які сприяють створенню більш досконалого образу дій. Сукупність різного роду задач створює ієрархічно організовану систему, в яку входять найбільш загальні задачі, що визначають загальну стратегію діяльності, а також підпорядковані конструкторські, що пов'язані з реалізацією стратегії діяльності суб'єкта. Всі ці задачі, що мають різний рівень узагальнення, відносяться до надситуативного рівня, вирішуються не у короткотерміновій ситуації, а протягом довгого часу.

В зв'язку з ідеєю двох рівнів визначення проблемності (ситуативний і над ситуативний) в психології виділяють такі види мислення як ситуативне (нетворче) і надситуативне (творче). Ситуативне характеризується пріоритетним впливом життєвих обставин, пов'язаних з повсякденними орієнтаціями особи. Воно зумовлено ознаками ситуації. Ознаками надситуативного мислення є конструктивний вихід за межі ситуації, яка вирішується. В результаті «виходу за межі» суб'єкт, включаючись у більш широку ситуацію і пізнаючи її глибше, має можливість здійснити перетворення проблемної ситуації. Творче мислення – це надситуативне мислення, визначальною характеристикою якого є вміння суб'єкта виявляти надситуативну проблемність.

Надситуативний рівень характеризується наступним когнітивним стилем: він включає: а) бачення схованого у діяльності, яка виконується, латентних ознак конкретної ситуації; б) бачення можливого (побачити те, що сьогодні не затребувано, але потрібно завтра); в) бачення перспективи (виявлення паростків нового). В цілому, це вміння вибудовувати стратегію перспективи, в ході прагнення до якої одне чіпляється за інше, оскільки у діючої стратегії все функціонує в системі.

Реалізація надситуативного рівня виявлення проблемності у ситуації, яку потрібно вирішити, сприяє переходу у визначенні цілісності події з вузької точки зору на більш широку, яка дає можливість побачити нові перспективи і можливості.

В процесі перетворення проблемної ситуації, суб'єкт перетворює самого себе. Надситуативна активність – здатність суб'єкта підніматись над рівнем вимог конкретної ситуації. Використовуючи трансцендентні узагальнення, суб'єкт орієнтується на смисл діяльності, її ціль, суспільне призначення.

Вплив індивідуально-психологічних особливостей суб'єкта на характер виявлення його мислення. Оскільки рівень розвитку когнітивного компоненту мислення суб'єкта визначає спосіб розв'язання ним ситуативної проблемності (характер мислення), то звідси випливає, що проблемні ситуації мають своєрідну психологічну природу в залежності від особливостей суб'єкта мислення. В зв'язку з цим є важливим дослідження особистісних властивостей індивіда, які впливають на виявлення творчих можливостей людини. В цьому зв'язку доцільно пригадати характеристики особистості,

які визначив К. Роджерс як умови, що забезпечують реалізацію потенційної творчої діяльності людини. К.Роджерс відмічає, що коли індивід є «відкритим» всьому своєму досвіду, тоді його поведінка є творчою. Тому «відкритість досвіду» як характеристика індивіда є необхідною умовою становлення творчого мислення [6]. Відкритість означає відсутність ригідності і проникнення меж понять, образів, гіпотез. У людини відкритого досвіду кожен стимул вільно передається нервовою системою, не викривлюючись якимось захисними механізмами. Людина, відкрита новому досвіду, здатна приймати масу суперечливої інформації, не відкидаючи при цьому всю ситуацію. Вона характеризується терпимістю до неоднозначності там, де вона є. В тій мірі, в якій людина відмовляється усвідомлювати значну частину свого досвіду, її творчість може бути патологічною і навіть соціально шкідливою.

К. Роджерс звертає увагу також на таку особливість особистості як внутрішній локус оцінювання. Ця особливість особистості означає, що основа оцінювання знаходиться всередині людини і в її власній оцінці дійсності і свого твору. Якщо людина «відчуває, що у діяльності, яку вона виконує, виявилось її «Я у діяльності», то це означає реалізацію її можливостей, які до цього моменту не проявились. Така дія є творчою, і ніяке оцінювання ззовні не може зрушити цей факт.

Здатність до незвичайних сполучень елементів та понять – це також важлива характеристика особистості, яка суттєво впливає на виявлення нею творчого мислення. Ця здатність реалізується в процесі знайдення проблем у загальновідомому. К. Роджерс називає цю здатність спонтанною грою з ідеями, відтінками, формами, відношеннями, в процесі якої відбувається перетворення однієї форми у другу, жонглювання елементами і складання з них найімовірніших сполук.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

1. Творче мислення визначено як процес конструктивного розв'язання надситуативної проблемності шляхом виходу за межі ситуації і створення більш досконалого образу дій.

2. Когнітивна система творчого мислення виконує функцію репрезентації зовнішніх умов у свідомості суб'єкта, в результаті чого об'єктивна ситуація трансформується у суб'єктивну проблемність як одиницю творчого мислення, яка здійснює його запуск.

3. В залежності від вміння суб'єкта розпізнавати характер ситуації в ній виділяються два рівні виявлення проблемності: ситуативний і над ситуативний. Ситуативний рівень характеризується встановленням проблемності, для розв'язання якої суб'єкт використовує лише минулий досвід і стереотипи. Рівень надситуативної проблемності характеризується ситуацією, в якій суб'єкту не вистачає знань для вирішення проблеми. Це спонукає його вийти за межі існуючої ситуації і наявних у нього знань та досвіду, в результаті чого суб'єкт, включаючись у більш широку ситуацію і пізнаючи її глибше, має можливість здійснити перетворення проблемної ситуації.

4. В зв'язку з ідеєю двох рівнів визначення проблемності в психології виділяють такі види мислення як ситуативне (нетворче) і надситуативне (творче). Творче мислення – це надситуативне мислення, визначальною характеристикою якого є вміння суб'єкта виявляти надситуативну проблемність.

5. Надситуативне творче мислення характеризується наступним когнітивним стилем: а) баченням схованого у діяльності, яка виконується, латентних ознак конкретної

ситуації; б) баченням можливого (побачити те, що сьогодні не затребувано, але потрібно завтра); в) баченням перспективи (виявлення паростків нового).

6. У процесі перетворення проблемної ситуації суб'єкт перетворює самого себе, виявляючи свою творчу сутність. Реалізація надситуативного рівня виявлення проблемності у ситуації, яку потрібно вирішити, сприяє переходу у визначенні цілісності події з вузької точки зору на більш широку, яка дає можливість побачити нові перспективи і можливості. Конструктивний вихід за межі ситуації є ознакою творчого мислення.

Подальше дослідження проблеми вбачається у проведенні емпіричних досліджень з метою конкретизації теоретичних положень, що викладені у статті.

Список використаних джерел

1. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей / Д.Б. Богоявленская. Монография. – М.: Академия. 2002. – 320 с.
2. Веккер Л. М. Психика и реальность. Единая теория психических процессов / Л.М. Веккер. – М.: «Смысл» 1998. – 685 с.
3. Кашапов М.М. Психология творческого мышления профессионала / М.М. Кашапов. Монография. – М.: ПЕРСЭ, – 2006. – 688с.
4. Моляко В.О. Проблеми функціонування творчого сприймання в умовах надлишку інформації різної модальності та значимості / В.О. Моляко // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – К.: Видавництво «Фенікс», 2013. – Т. XII. Психологія творчості. – Вип. 16. – С. 7-19.
5. Москаленко В.В. Особливості інновацій в творчій діяльності людини / В.В.Москаленко //Актуальні проблеми психології:Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. –К: Видавництво «Фенікс».2017. Т.XII Психологія творчості. – Випуск 23.
6. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека./ К.Роджерс. – М. «Прогресс», «Универс», 1994.
7. Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования / М. А. Холодная . – Томск: Изд-во Том. Ун.-та. Москва: Изд-во «Барс». 1997. –392 с.

References transliterated

1. Bogojavlenskaja D.B. Psihologija tvorcheskih sposobnostej / D.B. Bogojavlenskaja. Monografija. – М.: Akademija. 2002. – 320 s.
2. Vekker L. M. Psihika i real'nost'. Edinaja teorija psihicheskikh processov / L.M. Vekker. – М.: «Smysl» 1998. – 685 s.
3. Kashapov M.M. Psihologija tvorcheskogo myshlenija professionala / M.M. Kashapov. Monografija. – М.: PERSJe, – 2006. – 688s.
4. Moliako V.O. Problemy funktsionuvannia tvorchoho spryimannia v umovakh nadlyshku informatsii riznoi modalnosti ta znachymosti / V. O. Moliako // Aktualni problemy psykhologhii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykhologhii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. – K.: Vydavnytstvo «Feniks», 2013. – T. KhII. Psykhologhiia tvorchosti. – Vyp. 16. – S. 7-19.
5. Moskalenko V.V. Osoblyvosti innovatsii v tvorchii diialnosti liudyny / V.V.Moskalenko //Aktualni problemy psykhologhii:Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykhologhii imeni

H.S.Kostiuka NAPN Ukrainy. –K: Vydavnytstvo «Feniks».2017. T.KhII Psykholohiia tvorchosti. – Vypusk 23.

6. Rodzhers K. Vzgljad na psihoterapiju. Stanovlenie cheloveka / K.Rodzhers. – M. «Progress», «Univers», 1994.
7. Holodnaja M.A. Psihologija intellekta: paradoksy issledovaniya / M.A. Holodnaja. – Tomsk: Izd-vo Tom. Un.-ta. Moskva: Izd.-vo «Bars». 1997. –392 s.

Moskalenko V.V. The creative thinking cognitive component's features in the process of supersituational problematic solving by the subject. In the article creative thinking is defined as a supersituational problematic's constructive solving process by going beyond the situation and creating a more perfect way of action. The peculiarities of the cognitive component of the subject's creative thinking in the process of constructive problem solving are analyzed. It is shown that the cognitive system of creative thinking performs the function of representing external conditions in the mind of the subject, resulting in an objective situation transformed into subjective problem as a unit of creative thinking, which carries out its start. Depending on the subject's ability to recognize the nature of the situation, two levels of problem solving are defined: situational and supersituational. Situational level is characterized by the establishment of a problem, for the solving of which the subject only uses past experience and stereotypes. The level of supersituational problematic is characterized by situation in which the subject lacks knowledge to solve the problem. This prompts him to go beyond the current situation and his knowledge and experience. As a result, the subject, including in a broader situation and knowing it deeper, has the ability to transform the problem situation. In the process of a problem situation transforming the subject transforms himself. Implementation of the supersituational level of problem solving in a situation that needs to be solved promotes the transition to determining the integrity of the event from a narrow point of view to a wider perspective, which provides an opportunity to see new perspectives and opportunities. The constructive way out of the situation is an indicator of creative thinking.

Key words: creative thinking, cognitive component, subjective problematic, situational problematic, supersituational problematic, going beyond own limits.